

فصیحی دولتشاهی، محمدعارف، ۱۹۷۱م.

اندیشه سیاسی شیخ جعفر کاشف‌الغطاء / محمدعارف فصیحی دولتشاهی. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۹.

۱۷۶ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۹۴۵). کتاب‌های پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی: ۴۶۷. کتاب‌های پژوهشگاه علوم و اندیشه سیاسی: ۶۰ (سیاسی - اجتماعی). اندیشه سیاسی)

ISBN 978-964-09-2136-4

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص ۱۶۱-۱۶۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. کاشف‌الغطاء، جعفر، ۱۱۵۶-۱۲۲۸ق. - دیدگاه درباره سیاست و حکومت. ۲. کاشف‌الغطاء، جعفر، ۱۱۵۶-۱۲۲۸ق. - دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی. ۳. علوم سیاسی (فقه). ۴. اسلام و دولت. ۵. فقیهان شیعه - دیدگاه درباره اسلام و دولت. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. پژوهشگاه علوم و اندیشه سیاسی. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ج. عنوان.

۲۹۷/۳۷۹

BP ۱۹۸/۶

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۶۱۳۶۷۲۷

۱۳۹۹

کتاب‌های پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی / ۴۶۷

کتاب‌های پژوهشگاه علوم و اندیشه سیاسی / ۶۰

موضوع: سیاسی - اجتماعی (اندیشه سیاسی)

گروه مخاطب: تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۹۴۵

مسلس انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۴۲۳

اندیشه سیاسی شیخ جعفر کاشف الغطاء

محمد عارف فصیحی دولت‌شاهی

تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

www.ketab.ir

بوستانکتاب

اندیشه سیاسی شیخ جعفر کاشف الغطا،

- نویسنده: محمدعارف فصیحی دولتشاهی
- تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی / پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۲۶۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

- ❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفانیه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷-۳۷۷۴۲۱۵۵ / ۳۷۷۴۲۱۵۴، شماره: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶
 - ❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
 - ❖ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸
 - ❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲
 - ❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰
 - ❖ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۴۳۱۷۹
- اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: [E-mail:info@bustaneketab.com](mailto:info@bustaneketab.com)

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدرانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و ویراستار: محمدرضا منصفی
- اصلاحات حروف‌نگاری: حسین محمدی • صفحه‌آرایی: فرید بختیاری و احمد مؤتمنی
- نمونه‌خوانی: مهدی سهرابی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی منش
- مدیر گروه هنری: مسعود نجابانی • طراح جلد: محمود هدایی • اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری
- اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۱	سخنی با خواننده
۱۵	مقدمه
۲۱	فصل اول: زندگی و اوضاع سیاسی - اجتماعی زمانه کاشف‌الغطاء
۲۱	زندگی و میراث علمی کاشف‌الغطاء
۲۱	ولادت
۲۱	وفات
۲۲	زندگی علمی کاشف‌الغطاء
۲۲	استادان و مشایخ اجازه کاشف‌الغطاء
۲۲	شاگردان کاشف‌الغطاء
۲۳	تألیفات و آثار علمی کاشف‌الغطاء
۲۴	اوضاع اجتماعی - سیاسی زمانه کاشف‌الغطاء
۲۴	جنگ‌های ایران با دولت‌های همسایه
۲۵	جنگ ایران و عثمانی
۲۶	جنگ ایران و روس
۲۷	پشتیبانی یکسره علما از دولت

اندیشه سیاسی شیخ جعفر کاشف‌الغطاء

- ۸۶ مشروعیت حکومت در عصر غیبت
- ۸۶ نظریه تصرف به اذن
- ۸۷ نظریه ولایت
- ۸۹ انواع مشروعیت
- ۸۹ انواع حکومت
- ۹۰ حکومت عدل
- ۹۱ تعابیری از حکومت عدل
- ۹۱ حاکم عادل
- ۹۱ سلطان عادل
- ۹۴ حکومت جور
- ۹۷ حکم حکومت جور
- ۱۰۰ ولایت عامه فقیه
- ۱۰۴ دلایل ولایت عامه فقیه
- ۱۰۵ ادله عقلی
- ۱۰۵ تأسیس اصل اولی
- ۱۰۶ عموم مصلحت
- ۱۱۰ دلیل حسب
- ۱۱۱ روایات
- ۱۱۳ شرایط شخص حاکم در اندیشه کاشف‌الغطاء
- ۱۱۳ شرایط ولی فقیه
- ۱۱۳ الف) اعلمیت
- ۱۱۶ ب) عدالت
- ۱۱۸ ج) قاطعیت

۱۱۹ (د) مصلحت‌شناسی
۱۲۱ شرایط حاکم غیر فقیه
۱۲۲ وظایف یا محدودیت‌های حاکم اسلامی
۱۲۲ رعایت احکام شرع
۱۲۴ رعایت مصلحت
۱۲۵ مشورت با اهل نظر
۱۲۵ حسن تدبیر
۱۲۶ وظایف مردم در برابر حاکم
۱۲۶ اطاعت از رهبری
۱۲۸ تقویت و اعانه حاکم
۱۲۹ ارشاد حاکم
۱۳۱ دامنه اختیارات حاکم یا ولی فقیه
۱۳۱ اختیارات فقیه در امور عمومی و سیاسی
۱۳۲ ولایت در فرماندهی جهاد دفاعی
۱۳۵ اختیارات مجتهد در امر جهاد
۱۳۵ اجبار مردم به حضور در دفاع
۱۳۵ اجبار مردم به تأمین مخارج لشکر
۱۳۶ قراردادهای
۱۴۱ اختیارات قضایی و افتایی فقیه
۱۴۱ قضا و افتا
۱۴۲ اقامه حدود
۱۴۴ اجبار ممتنع از حقوق واجبه
۱۴۴ اجبار ممتنع از حقوق دیگران

اندیشه سیاسی شیخ جعفر کاشف‌الغطاء

۱۴۴	اختیارات ولی فقیه در امور مالی و اقتصادی
۱۴۵	ولایت بر وقف
۱۴۷	ولایت بر خمس
۱۴۷	ولایت بر زکات
۱۴۸	ولایت بر انفال
۱۴۹	دریافت هر گونه مالیات
۱۵۰	امور حسبه
۱۵۳	نتیجه گیری نهایی
۱۶۱	کتاب نامه

نمایندها

۱۶۹	اصطلاحات
۱۷۲	اعلام
۱۷۴	کتابها
۱۷۶	مکانها

سخنی با خواننده

پژوهش در حوزه اندیشه سیاسی از منظر دینی در راستای شناخت مبانی، سرشت و ساختار آن در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ضرورتی انکارناپذیر یافته است. ژرف‌نگری در مبانی دینی مشتمل بر عقل و آموزه‌های وحیانی و عرف جامعه اسلامی - ایرانی، شرطی اساسی در پویایی پژوهش‌ها برای دستیابی به الگوی مطلوب حکومت اسلامی در دوره جدید است؛ از این رو شناخت، بازخوانی، بازنگری و بومی‌سازی مسائل علم و اندیشه سیاسی، جایگاه ویژه‌ای در این پژوهش‌ها دارند.

بی‌گمان قصد اولیه انقلاب اسلامی هدفمندی و ارتقای کیفیت زندگی مؤمنان براساس نص اسلامی بود. لازمه تحقق این هدف، تربیت اندیشمندان فراوان و انجام تحقیقات به‌روز، کارآمد و معتبر علمی بود که در این راستا با راهنمایی استادان و همکاری طلبه‌های فارغ‌التحصیل علوم سیاسی، زمینه شکل‌گیری پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ فراهم شد؛ تجربه نو و موفق این پژوهشگران در معرفی بخشی از میراث سیاسی عالمان شیعی و تألیف آثاری مستقل درباره مسائل نوپدید سیاسی، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های این مرکز و ارتقای آن به پژوهشکده‌ای مستقل فراهم کرد.

این پژوهشکده در راستای ایفای رسالت خود، تولیدات پژوهشی فراوانی

را به جامعه علمی تقدیم کرده است؛ از آن جمله می توان به تألیف، تصنیف و ترجمه ده ها کتاب در حوزه اندیشه سیاسی اسلام اشاره کرد. چشم انداز آینده این پژوهشگره تبدیل شدن به مرجعی علمی در زمینه اندیشه سیاسی - دینی است تا بتواند با گردآوری مهم ترین تلاش ها و اندیشه ها به بسیاری از علاقه مندان این حوزه، خدمات علمی مؤثری ارائه کند.

کتاب حاضر با هدف توصیف و تبیین بخشی از تراث فقیهان شیعه در عرصه سیاست پژوهشی، ارائه دیدگاه های سیاسی - حکومتی فقیهان سلف، استناد مبانی اندیشه سیاسی انقلاب اسلامی به دیدگاه فقیهان صاحب سبک شیعه و ارائه نظام وارده ای از موضوعات و مسائل فقه سیاسی است که برای بهره مندی دانشجویان عزیز و طلبه های محترم علوم دینی تهیه شده و امید است افزون بر جامعه دانشگاهی و حوزوی، علاقه مندان دیگر نیز از آن بهره مند شوند.

پژوهشگره علوم و اندیشه سیاسی لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم محمد عارف فضیحی دولت شاهی، ناظر ارجمند حجت الاسلام والمسلمین آقای سیدسجاد ایزدهی، ارزیابان محترم آقایان حجت الاسلام والمسلمین دکتر سیدکاظم سیدباقری و روح الله شریعتی، مدیر محترم گروه حجت الاسلام والمسلمین آقای سیدسجاد ایزدهی و مدیر محترم امور پژوهشی آقای محمود فلاح و تمام دست اندرکاران نشر تشکر و قدردانی کند؛ هم چنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک زایی که مساعدت های مؤثر ایشان نقشی اساسی در به سرانجام رسیدن پژوهش حاضر داشت، تشکر نماید. در پایان از بوستان کتاب برای آماده سازی و چاپ اثر تشکر و قدردانی می شود.

این پژوهشکده در راستای حیات و بالندگی خود از انتقادهای و پیشنهادهای علمی استادان، صاحب نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌ها موجبات رشد و پویایی اندیشه سیاسی اسلام را فراهم کند.

دکتر منصور میراحمدی

رئیس پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

www.Ketab.ir

مقدمه

از مباحث مهمی که در آثار و نوشته‌های فقهای شیعه به‌وفور مشاهده می‌شود، ولایت سیاسی فقها در عصر غیبت امام معصوم است. به‌دلیل پذیرش «قاعده امامت» در اندیشه سیاسی شیعه و این‌که منبع و منشأ قدرت امام، اراده الهی و نص آسمانی است و نیز اعتقاد به این اصل که در هیچ زمانی، زمین از حجت خداوند خالی نبوده و نخواهد بود، فقها را بر آن داشته که حکومت‌های موجود را غاصب بدانند و در عین کناره‌گیری یا کوتاه‌دستی آنان از قدرت، همواره نقش اپوزیسیون نظام‌های موجود را ایفا کنند؛ اما در برخی برهه‌های زمانی به مقتضای اوضاع روز، نه تنها شاهد حضور فقها و علما در عرصه سیاست و حکومت هستیم، که شاهد تعمیم قلمرو مرجعیت دینی به حوزه مرجعیت سیاسی و اجتماعی از سوی آنان هستیم. یکی از این دوره‌های حساس تاریخی، آغاز عصر قاجار و پایان یافتن دوران پرتلاطم صفویه است.

تلاش حکومت قاجار برای کسب مشروعیت دینی و مقبولیت مردمی از طریق ارتباط مستحکم با طبقات مقتدر و متنفذ مانند روحانیان، افزایش شمار علما و حضور شمار زیادی از شاگردان وحید بهبهانی در شهرهای بزرگ ایران و عراق و برقراری سریع پیوند دینی و اجتماعی میان علما با مردم و نیز

علقه‌های دینی پادشاهان قاجار، از جمله علل عمده‌ای بود که پیش از هجوم روس‌ها به ایران، دولت قاجار را به توجه بیشتر به جانب علما و رعایت احترام ایشان و حتی تمکین به اقتدار آنان وامی‌داشت. آن سیاست احترام و تمکین پس از هجوم روس‌ها به ایران و نیاز به حمایت مذهبی علما از حکومت، دوچندان شد و همین امر به افزایش اقتدار علما و تبدیل ایشان به یک قطب نیرومند اجتماعی انجامید.^۱

♦ در میان فقیهان زبده و شاخص این دوره می‌توان به شیخ جعفر کاشف‌الغطاء اشاره کرد. این شخصیت فرهیخته، از نظر شرایط زمانی برای مذهب تشیع به‌گونه‌ی عموم و برای مملکت ایران - با توجه به تسلط قاجاریه بر مملکت ایران - و جنگ‌های طولانی ایران و روس - به‌طورخصوص دارای اهمیت فراوان است.

کاشف‌الغطاء در عراق و عتبات عالیات اقامت داشت و به ریاست عامه دست یافته بود. او اصالتاً عرب بود و به‌گفته‌ی آقای حائری از رهگذر تشیع با ایران آشنایی و قرابت به‌هم رسانده بود؛^۲ ولی به‌دلیل موقعیت اجتماعی و سیاسی که در میان مردم عراق و ایران داشت، شاه قاجار نیز برای حل مناقشات داخلی و منطقه‌ای به او متوسل می‌شد. این امر نشان می‌دهد کاشف‌الغطاء در تحولات اجتماعی - سیاسی عصر خود نیز منشأ آثار مهمی به‌شمار می‌رود. ریاست عامه کاشف‌الغطاء با دور اول جنگ‌های ایران و روس (۱۲۱۸-۱۲۲۸ق) مصادف بوده است و به همین دلیل، دیدگاه‌ها و موضع‌گیری‌های سیاسی او به‌عنوان فقیه جامع‌الشرایط و دارای سیاست عامه در قبال دولت وقت ایران با توجه به اشغال مناطقی از سرزمین اسلامی از سوی روس، اهمیت بسزایی دارد.

۱. حامد الگار، دین و دولت در ایران: نقش علما در دوره قاجاریه، ص ۱۰۳.

۲. عبدالهادی حائری، نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایران با دورویه تمدن بورژوازی غرب، ص ۳۵.

بنابراین دیدگاه‌ها و اندیشه‌های سیاسی وی دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ چیزی که در این تحقیق درصدد بررسی آن هستیم.

اهمیت دیگر کاشف‌الغطاء به عنوان فقیه و مجتهد سترگ شیعی در این است که اندیشه‌های وی در گسترش و تعمیق فقه و اصول، نقش بسزایی داشته و در هم‌آوردی اصولی‌ها و اخباری‌ها موازنه را به نفع اصولی‌ها سنگین نموده است. مهم‌تر از همه، تأثیر ژرف کاشف‌الغطاء بر مسئله ولایت فقیه است. وی براساس مبانی فقهی خود، تصرفات سلاطین را در صورت اذن از مجتهد عادل مشروع دانست و در عمل نیز این اذن را برای فتحعلی‌شاه و هم‌چنین مقامات پایین دست وی در امر جهاد صادر کرد.^۱

تأثیر دیگر کاشف‌الغطاء، تأسیس اصل عدم ولایت و عدم تسلط احدی از مکلفان بر دیگری است. براساس این اصل، کسی که سلطنت را در نبوت یا امامت یا علم یا علقه نسبی یا سببی یا با ایقاع یا حیازت یا ارث یا مانند این‌ها رعایت کرده باشد، چنین حقی را دارد، و الا فلا.^۲ پس از وی بود که فقهای همچون شیخ انصاری و فقهای پس از شیخ انصاری، این اصل را به عنوان اصل اولی وارد دستگاه‌های فقهی خود نمودند؛ اما با استناد به روایات باب، ولایت فقیه را از این اصل خارج کرده‌اند. این امر نشان‌دهنده تأثیر کاشف‌الغطاء بر فقهای پس از خود و مسئله ولایت فقیه و حکایتگر اهمیت این فقیه بزرگ است. اما به رغم اهمیتی که این شخصیت برجسته دارد، آن گونه که شایسته و بایسته است، مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران قرار نگرفته و اندیشه‌های وی بررسی نشده است. با کمال تأسف باید اذعان نمود که کاشف‌الغطاء در میان نسل جدید حوزویان به تمام معنا ناشناخته باقی مانده و نسل قدیم نیز فقط به آرای اصولی - فقهی وی که در اثر

۱. کاشف‌الغطاء، کشف‌الغطاء، ج ۴، ص ۳۹۴.

۲. همان، ص ۲۳۷.

معروف کشف‌الغطاء بازتاب یافته، توجه کرده‌اند. اما باز هم - مع‌الاسف - ابعاد شخصیتی و علمی وی از دید آنان مکتوم و ناشناخته مانده است.

یکی از جنبه‌های علمی کاشف‌الغطاء اندیشه‌های سیاسی اوست که در این تحقیق درصدد بررسی و نمایاندن آن با استفاده از مطالب سیاسی ارائه شده در ابواب مختلف کشف‌الغطاء و نیز آثار دیگر وی هستیم. بدین منظور آرا و اندیشه‌های ایشان در باب سیاست و حکومت مطلوب شیعه در زمانه غیبت، یعنی نظریه ولایت فقیه را تبیین و بررسی می‌کنیم.

فرضیه تحقیق حاضر این است که اندیشه سیاسی کاشف‌الغطاء مجموعه‌ای منسجم از مبانی، آراء، قواعد و نظریات فقهی - سیاسی در بستر زمانی خاص است که در نهایت به نظریه سیاسی خاص، یعنی «ولایت عامه فقیهان» و «سلطنت مآذون» منجر شده است. کاشف‌الغطاء به نیابت عامه و عموم ولایت فقها معتقد بوده است و براساس این نظریه فقهی، با توجه به مصالح عالی جامعه تشیع و ایران، با حکومت وقت تعامل داشته و با درک ضرورت‌های زمان خویش به فتح‌علی شاه قاجار اذن سلطنت داده و او را طبق شرایط خاص، نایب خود در اداره جامعه و حکومت فرار می‌دهد. اما هیچ‌گاه برای سلطنت وی مشروعیت بالاصاله قایل نیست. بدین ترتیب در نظریه فقهی وی، اطاعت مردم از سلطان، امری ذاتی نیست؛ بلکه امری عرضی و براساس اذنی است که سلطان قاجار از سوی فقیه جامع‌الشرایط و دارای ریاست عامه بر طبق مقتضیات جامعه دریافت نموده است.

این تحقیق که به تقریر اندیشه‌های سیاسی کاشف‌الغطاء مبادرت ورزیده است، در چهار فصل سامان یافته است:

فصل اول به زندگی و اوضاع زمانه کاشف‌الغطاء پرداخته است؛ این فصل در واقع چارچوبی را برای این تحقیق فراهم می‌کند که به مدد آن می‌توان به

فهم روشن و روشمند اندیشه سیاسی کاشف‌الغطاء دست یافت. این تحقیق براساس پیش‌فرض‌های نظری زیر شکل گرفته است:

۱. اندیشه سیاسی کاشف‌الغطاء نص را در کانون توجه خود داشته و بر آن قویاً اتکا دارد.

۲. اندیشه سیاسی کاشف‌الغطاء را با درک واقعیت و زمینه‌های اجتماعی - سیاسی می‌توان توصیف و تحلیل کرد.

۳. اندیشه سیاسی کاشف‌الغطاء در پرتو گفت‌وگو میان فقهی - فقه‌پژوهی و فقه‌پژوهی - فقهی در قالب گفت‌وگو «ولایت عامه، سلطنت مآذون» قابل درک و بررسی است.

چارچوبی که در رهنمود مفروضه‌های فوق به دست می‌آید، همان نظریه ارتباط «متن» و «واقعیت» است. عصاره این نظریه، همان ارتباط وثیق متن و واقعیت و زمینه پرورده بودن متن است. منظور از مفهوم دیالکتیک همان علیت، تأثیر و تأثر متقابل این دو مفهوم است و نه آنچه هگل از مفهوم دیالکتیک بیان کرده بود.

در فصل دوم به کلیات و سویه‌های تحقیق پرداخته شده است. این فصل جنبه مقدماتی دارد و عهده‌دار مباحثی است که فهم اندیشه‌های سیاسی شخصیت موردنظر را تسهیل می‌کند.

فصل سوم به بررسی اصول و قواعد فقه سیاسی می‌پردازد که کاشف‌الغطاء احکام و گزاره‌های فقهی - سیاسی خود را بدانها ارجاع داده و قویاً بدان عطف توجه دارد.

فصل چهارم به بررسی نظام سیاسی مطلوب در اندیشه کاشف‌الغطاء اختصاص یافته است.

در خاتمه از مجموع مباحث مطرح شده، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری به عمل آمده است.

محمدعارف فصیحی دولتشاهی